

Morfologia i biologia

Roślina wieloletnia o wysokości 50–150 cm. Łodyga naga, sina, dołem jest czerwono nabiegła. Pochwy liściowe są rozdęte, a blaszki liściowe 2–4-krotnie pierzaste. Kwiatostan utworzony jest z 10–20 baldachów. Kwiaty są brudnobiałe. Owocki – rozłupki mają wyraźnie oskrzydłone żebra. Okres kwitnienia trwa od lipca do września. Na stanowiskach w Tatrach i Pieninach roślina kwitnie i owocuje; obserwowano młode osobniki wyrosłe z siewek.

Charakterystyka populacji

Populacja szczwoliworza tatarskiego w Dolinie Długiej w Tatrach składa się z licznych roślin kwitnących i owocujących, płonnych oraz siewek. W 1974 r. na stanowisku w Małych Pieninach kwitło 300–400 osobników (Zarzycki 1981c), liczne były też osobniki płonne; podobną liczbę zanotowano tutaj w 2001 r. (Zarzycki, Mirek 2008). U podnóża Facimiecha w 1998 r. obserwowano około 50 osobników (Zarzycki 2001c, za S. Wróblem, inf. ustna; Bodziarczyk, Vončina 2001). Kontrole prowadzone w latach 2004–2010 wykazały, że stan populacji nie zmienia się – notowano około 50 osobników,

w większości w stadium generatywnym (I. Wróbel, mat. npbl.).

Zagrożenie i wskazania ochronne

Gatunek w Polsce uznany za zagrożony wyginięciem ze względu na bardzo niewielką liczbę stanowisk i możliwe, choć trudne do uchwycenia zmiany mikrosiedliskowe, bardzo istotne dla tego relikтового gatunku. Stanowiska w Tatrach i Pieninach Centralnych leżą w granicach parków narodowych. W Pienińskim PN szczwoliworz tatarski znajduje się na liście gatunków specjalnego zainteresowania i podlega stałemu monitoringowi przyrodniczemu.

Kazimierz Zarzycki, Zbigniew Mirek i Iwona Wróbel

Summary

Conioselinum tataricum occurs in Poland at five isolated locations in the Western Tatras and in the Pieniny Mountains. It grows on limestone rock benches and in rock crevices in the lower mountain belt, in cool and partly shaded places, in tall-herb plant communities. Its populations comprise from some tens to some hundreds of individuals. The species has become extinct at a location in N Poland.

***Ostericum palustre* Besser** **Starodub łąkowy (dzięgiel łąkowy)**

Synonim: *Angelica palustris* (Besser) Hoffm.

Rodzina: *Apiaceae* (*Umbelliferae*) – selerowate (baldaszkowate)

Status

W Polsce gatunek rzadki, zagrożony wyginięciem. W krajach ościennych: silnie zagrożony w Niemczech, krytycznie zagrożony w Czechach, prawdopodobnie wymarły na Słowacji, narażony na wyginięcie na Białorusi. Umieszczony na europejskiej czerwonej liście roślin naczyniowych.

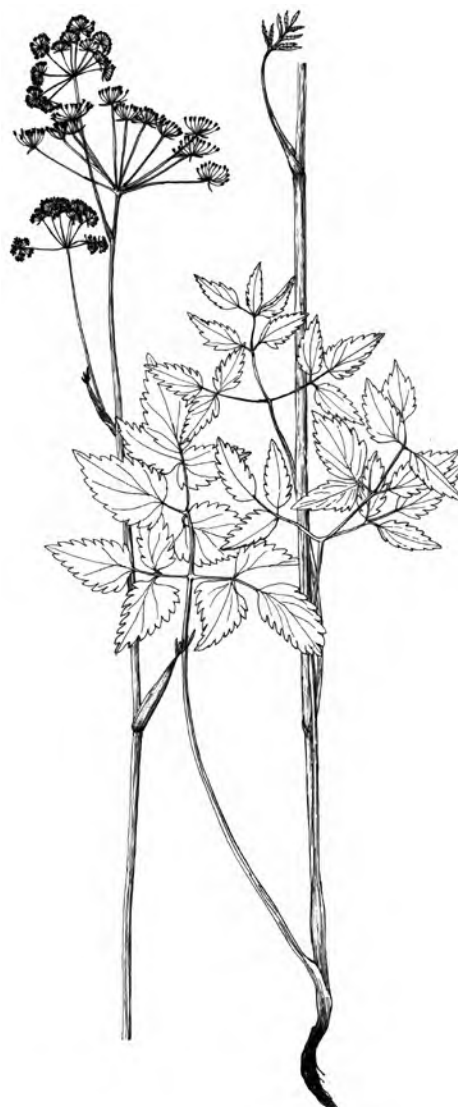
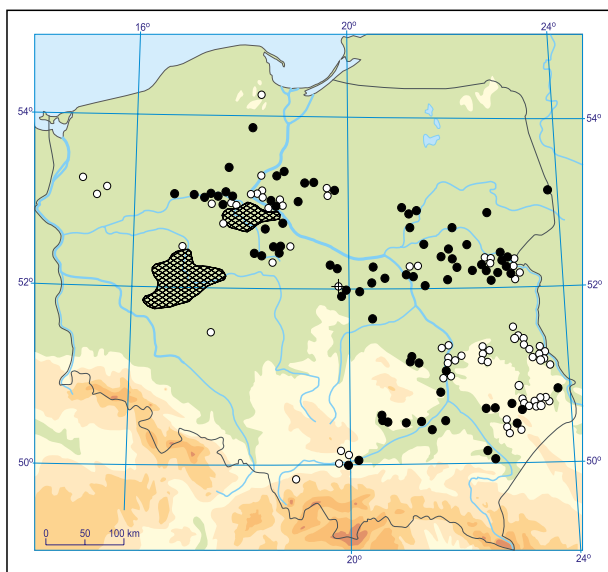
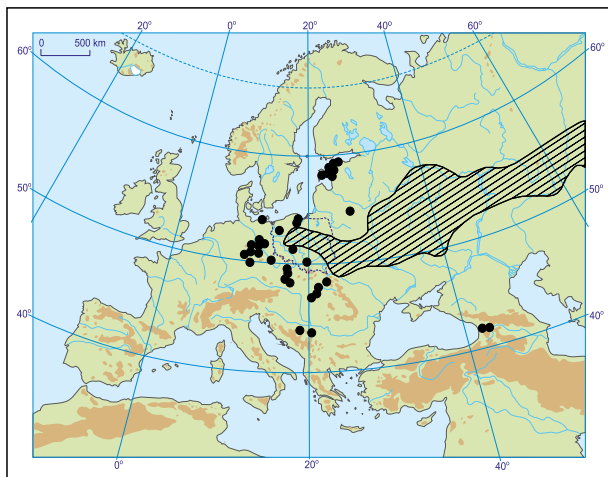
Rozmieszczenie geograficzne

Gatunek o eurazjatycko-kontynentalnym typie zasięgu geograficznego (Oberdorfer 1990). Zwarty zasięg *Ostericum palustre* rozciąga się wąskim pasem od Europy Środkowej przez Europę Wschodnią po zachodnią i środkową Azję (Meusel i in. 1978; Hultén, Fries 1986). Towarzyszą mu nieliczne oderwane stanowiska.

Występowanie w Polsce

W bazie danych systemu ATPOL znajduje się ponad 200 dat florystycznych odnoszących się do tego gatun-

ku (Zajac, Zajac, baza danych ATPOL z 2011 r., Nobis 2012); część z nich ma obecnie tylko walor historyczny. Stanowiska staroduba łąkowego tworzą wyraźny pas, biegnący skosem przez środkową część kraju od północnego zachodu po południowy wschód. Skrajnie na północny wschód wysunięte stanowisko odkryte ostatnio na Nizinie Północnopodlaskiej na Wzgórzach Sokólskich (Wołkowycki 2012 b). Największe skupienie stanowisk przypada na makroregiony: Pojezierze Wielkopolskie, wschodnią część Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej, Nizinę Środkowomazowiecką, Nizinę Południowopodlaską i Wyżynę Lubelską. Na północy kraju rośnie m.in. we wschodniej części Borów Tucholskich (W. Cyzman, mat. npbl. z 2008 r.) oraz w okolicach Grudziądza (L. Rutkowski, mat. npbl. z 1995 r.) i Brodnicy (Załuski 1988; L. Rutkowski, mat. npbl. z 2008 r.). Historyczne stanowisko znane jest z okolic Kartuz (Abromeit i in. 1898–1940), na stanowiskach w okolicy Barlinka i Stargardu Szczecińskiego (Libbert 1941; Müller 1911) gatunek notowany był ostatnio ponad 20 lat temu (T. Załuski, mat. npbl. z 1986 r.), a w dolinie Wierzycy w okolicy Starogardu Gdańskiego w 2012 r. (A. Nowak-Dańda, P. Dańda, mat. npbl.). W środkowej Polsce podano ostatnio stanowiska z doliny Noteci (Krasicka-Korczyńska 2009; Krasicka-Korczyńska, Korczyński 2012; J. Chmiel, mat. npbl. z lat 2009–2010), z doliny Drwęcy (L. Rutkowski, mat. npbl. z 2008 r.) i z Gostynińsko-Włoc-

ławskiego Parku Krajobrazowego (I. Łazowy-Szczepańska, mat. npbl. z 2009 r.; D. Gawenda-Kempczyńska, mat. npbl. z 2009 r.; P. Górski, mat. npbl.), a także z Pojezierza Leszczyńskiego (A. Czarna, mat. npbl. z 2012 r.) oraz z Niziny Środkowomazowieckiej, m.in. z Warszawy (Sudnik-Wójcikowska 1981) i Wzniesień Południowomazowieckich (Kopeć, Michalska-Hejduk 2012). Najdalej na południe wysunięte stanowiska pochodzą z okolic Krakowa (Berdau 1859a; Nobis 2012) i z Kotliny Sandomierskiej z okolic Przeworska koło wsi Ujezna, Pełkinie i Chałupki (Nobis i in. 2008; Nobis 2012). Te ostatnie są położone na wschód od stanowisk podanych wcześniej przez Ochyrę (1974) z Kotliny Sandomierskiej, ale już prawdopodobnie nieistniejących (Zajac, Zajac 1998b). Kresowy charakter mają także stanowiska podane z Niecki Włoszczowskiej (Piwowski, Bielecki 2012) i z Przedgórze Iłżeckiego (Bróz i in. 2002; Bróz, Podgórska 2006; Nobis, Piwowarczyk 2008; Nobis 2008), z Płaskowyżu Proszowickiego (Towpasz i in. 2011b) i Lubelszczyzny (Fijałkowski 1994). Ostatnio podano szereg stanowisk z Niziny Południowopodlaskiej (Wierzba i in. 2008a), z torfowiska Garbatówka w okolicy Jezior Uściwierskich na Polesiu Zachodnim (Urban, Wójciak

2011) i z rezerwatu Wieprzec na Roztoczu Środkowym (A. Nowak-Dańda, mat. npbl. z 2007 r.). W zielniku KRAM znajduje się arkusz zielnikowy staroduba łąkowego zebrany przez J. Krupę w lipcu 1878 r. w Karpatach w okolicy Żywca (Nobis, Piwowarczyk 2008); stanowiska tego później nie potwierdzono (Nobis 2008). Liczba miejsc występowania *Ostericum palustre* zanotowanych w Polsce wyraźnie wzrosła w ostatnich 10 latach. Wiązać to zapewne należy z umieszczeniem taksonu w *Polskiej Czerwonej Księdze Roślin* (Czarna, Załuski 2001) oraz z przyznaniem mu rangi gatunku o znaczeniu priorytetowym w programie Natura 2000.

Siedliska i fitocenozy

Miejsca występowania *Ostericum palustre* to wilgotne, ekstensywnie użytkowane łąki. Roślina związana jest zwykle z glebami mułowo-torfowymi i mineralno-torfowymi, o odczynie od kwaśnego do alkalicznego (Fijałkowski 1994; Michalska-Hejduk, Kopeć 2010). Występuje na wilgotnych łąkach z rzędu *Molinietalia* (Czarna, Załuski 2001; Załuski 2004a), którego jest gatunkiem charakterystycznym (Matuszkiewicz 2005). Przez nie-

których badaczy (Grynja 1962; Kępczyński, Załuski 1991; Stasiewska, Załuski 2004; Michalska-Hejduk, Kopeć 2010) uważany jest za charakterystyczny związek *Molinion*. Często notowany jest w *Angelico-Cirsietum oleracei* ze związku *Calthion* (Grynja 1962; Głócko 1981; Stasiewska, Załuski 2004; Załuski i in. 2009, A. Czarna, mat. npbl. z 2012 r.). Rzadziej występował w innych zespołach łąk wilgotnych z tego związku, w wilgotnych zbiorowiskach ziołoroślowych ze związku *Filipendulion* (Głócko 1981; Stasiewska, Załuski 2004; Bróz, Podgórska 2006), a także na łąkach świeżych i pastwiskach z rzędu *Arrhenatheretalia* (Sudnik-Wójcikowska 1981; Głócko 1981; Stasiewska, Załuski 2004; Krasicka-Korczyńska 2011). Rośnie również w turzycowiskach i szuwarach (Głócko 1981; Fijałkowski, Chojnacka-Fijałkowska 1982; Bróz i in. 2002; Stasiewska, Załuski 2004; Michalska-Hejduk, Kopeć 2010; Krasicka-Korczyńska 2011; A. Czarna, mat. npbl. z lat 1989–2012). Ponadto w południowej części kraju występuje na torfowiskach węglanowych, w *Caricetum davallianae* i *Schoenetum ferruginei* (związek *Caricion davallianae*; Nobis i in. 2008).

Morfologia i biologia

Starodub łąkowy jest byliną o wysokości 40–180 cm, o łodydze pustej, bruzdowanej, dołem zwykle czerwono-

Fot. 151. *Ostericum palustre* w rezerwacie Wieprzec (2007)

nawo nabiegłej, na kantach prawie oskrzydłonej. Liście jasnozielone, w zarysie szerokokrójkątne, dolne 2–3-krotnie pierzastosieczne, długoogonkowe. Baldachy średniej wielkości, 8–30-promieniowe, niezbyt silnie wypukłe. Najstarszy, szczytowy baldach wyraźnie krótkoszypułowy, znacznie krótszy od bocznych. Pokrywk brak lub złożone z niewielu listków, pokrywki wielolistkowe. Kwiaty białe, obupłciowe, wszystkie równej wielkości. Ząbki kielicha wyraźne, długości do 0,5 mm. Owocem jest elipsoidalna lub jajowata rozłupnia mająca 4–6 mm długości i 4–5 mm szerokości, oskrzydłona na żebrach. Roślina kwitnie od lipca do września. Owoce dojrzewają w połowie sierpnia.

Charakterystyka populacji

Ostericum palustre najczęściej tworzy różnej wielkości populacje, występujące w luźnych skupieniach, a nawet grupujące się po kilkanaście osobników na 1 m² (Krasicka-Korczyńska 2008). Jedynie w strefie szuwarowej jezior osobniki występują pojedynczo. Najliczniejszą w Polsce populację, składającą się z ponad 10 000 osobników, zanotowano dotychczas w Ślesinie koło Bydgoszczy oraz w Młodocinie i Barcinie koło Żnina (E. Krasicka-Korczyńska, mat. npbl. z 2011 r.; M. Nobis, mat. npbl. z 2011 r.). Także w dolinie Wierzycy stanowisko staroduba łąkowego jest niezwykle bogate; w 2012 r. roślina dominowała tam na kilku hektarach łąk (A. Nowak-Dańda i P. Dańda, inf. ustna). Na obszarze Wielkopolski, na kilku stanowiskach populacje obejmują ponad 1000 osobników: Dalewo nad jeziorem Mórka, Dolsk nad Jeziorem Dolskim Dużym (Czarna 2009), Solnińska Szubińskie (Krasicka-Korczyńska 2011; Krasicka-Korczyńska, Korczyński 2012) i okolica Pyzdr (Czarna 1999a). Na rzadko koszonych łąkach w granicach Gostyńsko-Włocławskiego Parku Krajobrazowego można spotkać fitocenozę zdominowaną przez ten gatunek (D. Gawenda-Kempczyńska, mat. npbl. z 2011 r.). W Polsce Środkowej liczną populację odnaleziono w miejscowości Bujale w dolinie Rokietnicy (Jakubowska-Gabara, Pisarek 1997), natomiast na Podlasiu największa populacja znajduje się w dolinie Bugu na rozległych łąkach koło Korczewa (Ćwikliński, Głowacki 2000; P. Marciniuk, mat. npbl. z 2011 r.). Ponadto bardzo licznie gatunek występuje na Wyżynie Małopolskiej i Wyżynie Lubuskiej, a także w Kotlinie Sandomierskiej w okolicach Przeworska, gdzie populacja *O. palustre* liczyła w 2007 r. ponad 1000 osobników (Nobis i in. 2008).

Zagrożenie i wskazania ochronne

Takson zagrożony jest w całej europejskiej części zasięgu, objęty Konwencją Berneńską i Dyrektywą Siedliskową. W Polsce podlega ochronie prawnej. Ogólnopolskim monitoringiem przyrodniczym objętych jest 25 populacji gatunku. W Polsce zagrożenie stanowisk staroduba łąkowego wynika z intensyfikacji gospodarki łąkowej (m.in. nawożenia, częstego koszenia, przeorywania łąk), ze zmian stosunków wodnych (głównie osuszania) oraz

z odchodzenia od tradycyjnych metod gospodarowania na łąkach, łącznie z całkowitym zaniechaniem użytkowania. Szanse zachowania siedlisk gatunku stwarza program rolnośrodowiskowy, pozwalający na wprowadzenie późnego koszenia łąk po wykształceniu dojrzałych owoców staroduba łąkowego.

Aneta Czarna, Tomasz Załuski,
Ewa Krasicka-Korczyńska,
Paweł Marciniuk i Marcin Nobis

***Laserpitium archangelica* Wulfen** **Okrzyn jeleni**

Rodzina: *Apiaceae* (*Umbelliferae*) – selerowate (baldaszkowate)

Status

W Polsce gatunek krytycznie zagrożony. W krajach ościennych: krytycznie zagrożony w Czechach.

Rozmieszczenie geograficzne

Laserpitium archangelica zalicza się do elementu holarktycznego, grupy górskiej europejsko-umiarkowanej i typu zasięgowego wschodnioalpejsko-karpacko-bałkańskiego (Zajac, Zajac 2009). Gatunek występuje w środkowej i południowo-zachodniej Europie, od Jesioników i Karpat po Półwysp Bałkański (Tutin 1968d; Dostál 1989). W Polsce osiąga północną granicę zasięgu (Parusel 2001). Najbliższe stanowiska leżą w odległości 35–60 km, w okolicach Orawskiego Podzamku oraz w Tatrach Zachodnich na Słowacji (Dostál 1989).

Występowanie w Polsce

Okrzyn jeleni występuje w Beskidzie Żywiecko-Orawskim na Babiej Górze, skąd podawany jest od XIX w. (Zapałowicz 1880) oraz w Beskidzie Śląskim na Malinowskiej Skale (Wilczek 2004). W 2000 r. okrzyn jeleni na Babiej Górze rósł w 4 miejscach położonych na jej północnym stoku w strefie górnej granicy lasu na wysokości 1270–1400 m n.p.m.: pod Sokolicą, Kępą, Izdebczyskami i na Borsucznych Skałach (Parusel 2001). Nie potwierdzono występowania w dolinie Cyłowego Potoku, wzdłuż którego stanowiska okrzynu obniżały się do około 1050 m (Celiński, Wojterski 1963; Wojterski 1978). W 2011 r. nie odnaleziono także okrzynu na Borsucznych Skałach. W 2003 r. stwierdzono nowe stanowisko okrzynu jeleniego w Beskidzie Śląskim, położone na wschodnim zboczu Malinowskiej Skały, w reglu dolnym na wysokości 965–990 m n.p.m. (Wilczek 2004), w odległości około 33 km na zachód od stanowisk babiogórskich.

Summary

Ostericum palustre occurs in the central part of Poland. It most often grows in wet meadows belonging to the associations *Selino-Molinietum* and *Angelico-Cirsietum oleracei*. It is also found in the *Caricetum acutiformis*. The plant occurs on either weakly acid, or alkaline silty peat, or mineral peat soils. Due to drainage and intensification, or abandonment of grassland management biotopes occupied by *O. palustre* undergo radical changes. It is difficult to counteract these processes. At least in some grassland areas, late mowing regime should be adopted.

Siedliska i fitocenozy

Na Babiej Górze gatunek występuje w miejscach stromych, kamienistych i wilgotnych, na glebach brunatnych i rankerach. W Izdebczyskach rośnie na silnie szkieletowym rankerze brunatnym, który w poziomie rizosfery ma odczyn silnie kwaśny, znaczną zawartość dobrze rozłożonej substancji organicznej oraz niską zasobność

